

Gregoriaans binnen en buiten liturgisch verband

Het achtste Nederlands Gregoriaans Festival

Peter Nissen

(* 1957) was docent kerkgeschiedenis, bijzonder hoogleraar Cultuur, Kerkgeschiedenis, Cultuurgeschiedenis, Religiositeit, Spiritualiteitsstudies en Oecumenica.

Het gregoriaans lijkt de laatste decennia aan een bescheiden comeback bezig, maar dan buiten het verband van de katholieke liturgie. Het is als muziekvorm ontdekt door mensen die niet van huis uit vertrouwd zijn met de viering van de kerkelijke eredienst. De Stichting Amici Cantus Gregoriani speelt daar al een aantal jaren op in, vanaf 2006 om precies te zijn, door een (inmiddels meerdaags) Gregoriaans Festival te organiseren.

Van 9 tot 11 juli van dit jaar vond in 's-Hertogenbosch de achtste editie plaats, met een divers programma op verschillende locaties in het centrum van de stad: in verschillende kerken, maar ook in een klooster en in het monumentale Zwanenbroedershuis, dat drie dagen lang het zenuwcentrum van het festival was.

De groeiende populariteit van gregoriaans als concertmuziek, dus buiten liturgisch verband, opent nieuwe perspectieven. Gregoriaanse gezangen worden uitgevoerd in een andere setting dan die van de eredienst, waardoor de keuze van de gezangen in grote vrijheid kan gebeuren, los van de tijd van het liturgisch jaar. De grenzen tussen het gregoriaans en de vroege meerstemmigheid kunnen gemakkelijk verkend worden, met de immens populaire gezangen van Hildegard van Bingen en andere vormen van laat-gregoriaans als intermediair. De keuze van de uit te voeren gezangen is niet gebonden aan de officiële liturgische boeken, zoals het Graduale en het Antiphonarium, maar er kan rijkelijk geput worden uit handschriften en uit andere tradities dan de Romeinse, zoals die van kloosters en van regionale liturgische ritussen. En er kunnen verrassende combinaties gemaakt worden van gregoriaans met instrumentale muziek, met film of met moderne cultuuruitingen.

Het Nederlands Gregoriaans Festival bood van het genoemde een bonte staalkaart.

De combinatie film, gregoriaans en vroege polyfonie kwam bijvoorbeeld aan bod in een van de hoogtepunten van het festival: de nachtelijke vertoning op het alleen met kaarsen verlichte hoogkoor van de Sint-Janskathedraal van de bijna drie uur durende film *Die grosse Stille* (Into Great Silence) over het leven van de kartuizers, waarbij de grote stilte alleen af en toe werd verbroken door gregoriaans en vroege polyfonie door Cappella Pratensis, uitgevoerd vanuit verschillende hoeken van de kathedraal. Het maakte diepe indruk op de vele aanwezigen.

De overgang tussen laat-gregoriaans en vroege meerstemmigheid werd verkend in het openings- en het slotconcert. Het openingsconcert werd verzorgd door het vrouwenensemble Discantus uit Parijs onder leiding van Brigitte Lesne, dat gezangen liet horen uit de omgeving van de Notre Dame in Parijs, de plek waar Leoninus en Perotinus rond 1200 de voorzichtige stap maakten van eenstemmigheid naar meerstemmigheid. Het slotconcert op de zondagmiddag werd verzorgd door het ensemble Psallentes uit Leuven onder leiding van Hendrik Vanden Abeele, dat laat-gregoriaans uitvoerde uit een antifonarium dat in 1554-1555 werd vervaardigd in opdracht van de abdis van het cisterciënzerinnenklooster van Salzinnes bij Namen. Het gregoriaans uit dit handschrift werd aangevuld met meerstemmig werk van Clemens non Papa, tijdgenoot van het handschrift. Op zaterdagavond

zong een derde gregoriaanse vrouwenschola, Voces Caelestes uit Nijmegen, onder leiding van Hanneke van der Grinten de complete tenors zoals die in de late vijftiende eeuw geklonken kunnen hebben in het klooster Soeterbeeck bij Ravenstein. Het late gregoriaans werd daarbij afgewisseld met prachtige celloklanken van Wilma Pistorius, die het Requiem for Cello Alone uit 1979 van Peter Sculthorpe uitvoerde. Het was een verstillende combinatie, ook al moesten koor en cello concurreren met de klanken van een breakdancefestival op de Parade naast de Sint-Jan.

Het gregoriaans blijft voor mij persoonlijk ten diepste liturgische muziek: zang die in het teken staat van de lofprijzing van God. Het lijkt me belangrijk dat iedereen die zich aan de uitvoering van het gregoriaans waagt, ook een basiskennis heeft van de katholieke liturgie, om zo de context te begrijpen waarin het gregoriaans is ontstaan en waarin het eeuwen heeft gefunctioneerd. Kennis van de opbouw van de liturgische vieringen en van de gang van het liturgisch jaar is daarbij onontbeerlijk. Tijdens het festival was er gelukkig ook ruime gelegenheid om met de liturgische praktijk van het gregoriaans kennis te maken. In de kerk van het franciscaanse stadsklooster San Damiano werden op zaterdag door verschillende scholae de getijden van die dag uitgevoerd, te beginnen met de lauden en met inbegrip van de kleine uurtjes (prime, terts, sext en noon). De vespers werden in de Sint-Jan gezongen door een gelegenheidskoor onder leiding van Hugo Brangers, gevormd tijdens een gezamenlijke repetitie in een andere kerk in de stad. De complete tenors Voces Caelestes sloten de liturgische dag af.

Kleine onwennigheden maakten duidelijk dat een liturgische uitvoering van het gregoriaans voor de meeste scholae geen gangbare praktijk meer is. Dat uitte zich bijvoorbeeld in de choreografie van het binnenkomen en het buigen. Het bleek ook uit de onzekerheid over de vraag: moet je bij de kleine uurtjes, die slechts één antifoon voor de drie psalmen samen hebben, toch een doxologie zingen aan het eind van elke psalm? (Jazeker!). De onwennigheid kwam ook naar voren bij de vaste slotritus aan het eind van de getijden, dus na de wisselende gedeelten (hymne, psalmen met antifonen, capitulum en versiculum), het gedeelte dus dat voor kloosterlingen met een vaste liturgische praktijk juist

het meest vertrouwd is. Vaker getijden zingen dus, dames en heren koorleden!

Er was tijdens het festival ook ruime gelegenheid voor verdere scholing, zowel in de uitvoeringspraktijk van het gregoriaans als in de theoretische en historische achtergronden. Voor het eerste was er op twee ochtenden een verdiepingscursus onder leiding van Eugene Liven d'Abelardo, waarin de gezangen van Sacramentsdag centraal stonden. Voor het tweede was er op vrijdagmiddag een symposium onder de deskundige leiding van dr. Richard Bot en presenteerde dr. Rens Stienstra verrassend materiaal rond de officies voor de patroonheilige van de Sint-Jan, Johannes de Evangelist, die in 's-Hertogenbosch maar liefst vijf feestdagen kende. Franco Akkermans liet zien welke digitale bronnen de gregorianist ten dienste staan bij het reconstrueren van de gezangen. Prof. dr. Marco Mostert lichtte de geleidelijke verschriftelijking toe van het gregoriaans, waarvan de optekening ooit enkel begonnen is als geheugensteuntje bij een repertoire dat de zangers grotendeels van buiten kenden.

De meest verrassende combinatie tijdens het festival was ten slotte die in een project voor middelbare scholieren uit Noord-Brabant. Onder de naam 'Laetare' hadden zij samen met een schola uit Oosterhout en een echte Rotterdamse rapper een gregoriaanse rap voorbereid en een 'grego-gaga', een eigentijdse tekst op de melodie van een gregoriaanse hymne, uitgevoerd met hulp van zangeres Marsja Mudde.

De afwisseling van de concerten, vieringen, lezingen en workshops met het stadsgewoel van een zonnig 's-Hertogenbosch leidde tot verrassende contrasten. De Amici Cantus Gregoriani mogen terugzien op een geslaagd festival. Wie er waren, zien alweer uit naar de volgende editie.

Gregoriaans Koor Utrecht tijdens de Laudens